

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Şanghai İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin

Selçuk Çolakoğlu

Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü

Bu makaleye atıf için: Çolakoğlu, Selçuk, “Şanghai İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1 (Bahar 2004), s. 173-197.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin

Selçuk ÇOLAKOĞLU*

ÖZET

1990'lı yıllar boyunca Çin-Rusya ilişkileri gelişerek devam etmiştir. 1996 yılında kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) sayesinde Çin ve Rusya, hem dünya politikasında ABD'yi dengelemeyi hem de merkezi Avrasya'daki gelişmelere başka büyük güçlerin müdahalesini engellemeyi hedeflemektedirler. Tarihsel ve stratejik açıdan Rusya ve Çin arasında sıkışmış olan Orta Asya devletleri de ŞİÖ'ye dahil olmuşlardır. 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesiyle birlikte, Orta Asya'da yeni bir dönem başlamış ve ŞİÖ bu gelişmeden olumsuz olarak etkilenmiştir. ŞİÖ'nün varlığının devamı açısından Çin ve Rusya'nın takınacağı tavır büyük önem taşımaktadır. Çin ve Rusya arasında ortak çıkarlara dayalı işbirliği devam ettiği sürece, ŞİÖ de varlığını koruyup geliştirecektir.

Anahtar kelimeler: ŞİÖ, Avrasya, Büyük Güçler, Strateji

Future of the Shanghai Cooperation Organization and China

ABSTRACT

Sino-Russian bilateral relations have steadily developed during the 1990s. With the help of the Shanghai Cooperation Organization (SCO), which was established in 1996, China and Russia had the chance to balance the hegemony of the US in the world and to prevent the interference of other great powers to central Eurasian issues. Central Asian countries, which have been historically and strategically squeezed between Russia and China, have also taken part in the SCO. With the US military operation of Afghanistan after September 11th terrorist attacks in 2001, the new era has started in Central Asia and the SCO has been affected negatively within this process. The attitude of Russia and China is very important for the future of the SCO as an organization. The SCO will be able to protect its entity and continue to develop, as long as the cooperation between China and Russia carries on depending on mutual interests.

Keywords: SCO, Eurasia, Great Powers, Strategy.

* Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü. Bu makale, Adnan Menderes Üniversitesi tarafından "İİBF 02008" projesi çerçevesinde desteklenmiştir.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991'den Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) temellerinin atıldığı 1996'ya kadar olan dönem tüm taraflar açısından yeni stratejik dengelere uyum sağlama süreci olmuştur. 1996 yılında Çin ve Rusya inisiyatif alarak kendi ortak çıkarları doğrultusunda ŞİÖ'yü kurmuşlardır. Burada temel amaç dünya politikasında Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) dengelemek olduğu kadar, merkezi Avrasya'daki gelişmelerin üçüncü tarafların müdahalesine izin vermeyecek şekilde Pekin ve Moskova tarafından yönlendirilebilmesiydi. Tarihsel ve jeostratejik açıdan Çin ve Rusya arasında sıkışmış Orta Asya devletleri geleneksel dengeleme politikaları çerçevesinde ŞİÖ'ye dahil olmuşlardır. 11 Eylül 2001'den sonra ise ABD'nin Afganistan'a yerleşmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Böylece Orta Asya üzerinde varolan Rusya ve Çin'in ayrıcalıklı konumu ABD tarafından sınırlandırılmış ve ŞİÖ'nün geleceği konusunda şüpheler belirmiştir. Dolayısıyla ŞİÖ'yü tam olarak anlayabilmek için bu üç ana dönemi değerlendirmek gerekmektedir.

Soğuk Savaş Sonrasında Oluşan Avrasya Dengeleri

Tarih boyunca Çin ve Rus devletleri arasındaki güç dengesi Orta Asya'nın paylaşımında etkisini göstermiştir. Günümüzde ise Moskova'nın etkisinin azaldığı ve Pekin'in etkisinin arttığı bir süreç yaşanmaktadır. Beş eski Sovyet cumhuriyetinin bağımsızlıklarını kazanması ve bu devletlerin Çin'le artan siyasi ve ekonomik ilişkileri bu sürecin doğal bir sonucudur. Ancak Rusya halen eski Sovyet Türkistan'ındaki² güçlü konumunu korumaktadır.

Çin-Rusya Yakınlaşması

Moskova ve Pekin arasında 1960'ların başında başlayan gerilim, 1980'lerin ortalarında yerini yumuşamaya bırakmıştır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin yerini alan Rusya Federasyonu zamanında da Çin-Rus yakınlaşması devam etmiştir. İki ülkenin yakınlaşması ŞİÖ'nün oluşumuna da zemin hazırlayan üç temel nedene dayanmaktadır. İlk olarak Rusya ve Çin aralarında var olan uzun sınırların güvenliğini sağlayabilmek için işbirliğine gitmektedirler. Çin, Rusya ve Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki geçmişten beri süregelen sınır güvenliği meselesi, ŞİÖ'ye giden süreçte esas rolü oynamıştır.

Çin-Rus yakınlaşmasının diğer bir unsuru ekonomik çıkarlardır. Rusya'nın Çin'e silah satışı son dönemde oldukça artmıştır. Çin için yüksek teknolojiye

² Çarlık Rusyası zamanında "Türkistan" yani Türklerin toprağı olarak bilinen bölgeye Sovyetler Birliği tarafından "Orta Asya ve Kazakistan" ismi verilmişti. Bu açıdan Çin'in Şincang Uygur Özerk Bölgesi de Türkistan veya Orta Asya'nın bir parçasıdır. Günümüzde Afganistan, Pakistan ve İran'ın Orta Asya'ya dahil edilip edilmemesi tartışılmaktadır. Bkz., Gylych Muhammet Jorayev, "21. Yüzyılın Başında Orta Asya", *Stradigma*, Sayı 6, Temmuz 2003, <http://www.stradigma.com>, (21.12.2003), s. 2.

sahip Rus silahlarını düşük fiyattan satın almak, ABD ve Batı Avrupa'dan silah alan Tayvan'ı dengelemek açısından oldukça önemlidir. 1995'ten 1999'a kadar Rusya'nın Çin'e sattığı silahların değeri 3,3 milyar doları aşmıştır.³ Çin ayrıca Rus malları için geniş bir pazar haline gelmiştir. Bunun yanısıra Rusya da Çin'in üretim fazlası mallarına talip olmaktadır.⁴

Üçüncü olarak ABD karşıtlığı Çin-Rus yakılaşmasında önemli bir yere sahiptir. İki kutuplu sistem çökünce Çin, tek süper güç olarak kalan ABD ile ilişkilerini geliştirmek durumunda kalmıştı. Çünkü böyle bir ortamda iki kutup arasında stratejik manevra yapma kabiliyeti de ortadan kalkmış oluyordu. Gerçekten 1990'ların başında Çin için ABD ile işbirliği yapmaktan başka seçenek yoktu. 1970'lerden beri Çin ve ABD arasında kurulan karşılıklı çıkarlar ve bağımlılık iki ülkeyi daha yakın hale getirmişti. Böylesine yakın ve yoğun ilişkileri bir anda sekteye uğratmak ise mümkün değildi.⁵ Bu yüzden Pekin, Vaşington ile karşılaştığı sorunlarda kendisine destek çıkacak yeni ittifaklara ihtiyaç duymaktaydı.

Rusya ise 1991-95 arası dönemde serbest piyasa ekonomisi ve liberal demokrasi ilkelerini benimsemenin heyecanıyla dünyada Batı'nın özellikle de ABD'nin çıkarlarıyla tamamen uyuşan bir dış politika izlemeye başladı. Ancak bu dönemin sonlarına doğru Moskova, başlardaki aşırılıkları gidermeye çalışmış ve bu süreçte Çin ve Kuzey Kore ile yakınlaşma süreci hızlanmıştır. Çünkü Moskova, Batı ile o kadar iyi geçinmesine rağmen hem dünyadaki hem de özellikle Avrupa ve Asya'daki oluşumlardan dışlandığını hissetmiştir.

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Doğu Avrupa'ya genişlemesinden Rusya tehdit algılarına, Çin de ABD'nin insan hakları konusundaki baskısından ve Tayvan'la olan ticaretinden rahatsız olmaktaydı. Çin ve Rusya arasında gelişen ilişkiler Eylül 1994'te 'yapıcı ortaklığa' (*constructive partnership*), Nisan 1996'da 'stratejik ortaklığa' (*strategic partnership*) dönüşmüştür.⁶

Orta Asya'nın Konumu

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte uluslararası siyaset sahnesine çıkan Orta Asya cumhuriyetleri bir taraftan Moskova'nın etkisinden iyice kurtulup gerçek bağımsızlıklarına kavuşmak isterken, diğer taraftan varlıklarını devam

³ Sherman Garnett, "Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership", *The Washington Quarterly*, Cilt 24, No 4, Sonbahar 2001, s. 45.

⁴ C. Harada, "Russia and North-East Asia", *Adelphi Paper*, Cilt 310, 1997, s. 37.

⁵ Artem V. Magrin, 25.10.2002, "Shanghai Co-operation and Security in Central Asia", http://www.rosalux.de/Ausland/rb/pdf_symp_beij/Malgin.pdf, (20.11.2003), s. 30.

⁶ C. Harada, "Russia and North-East Asia", *Adelphi Paper*, Cilt 310, 1997, s. 40.

ettirebilmek için stratejik bir arayış içindeydiler. Tarihsel olarak Rusya ve Çin arasında sıkışıp kalmış bir bölgede bulunan yeni devletler mevcut ilişkileri bozmaksızın Moskova ve Pekin'i dengeleme niyetindeydiler. Bu konuda en çok çekindikleri ülke ise Çin'di. Çünkü 1990'ların ilk yarısında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının meydana getirdiği sarsıntı yüzünden, Moskova'nın etkisinin azaldığı ve Pekin'in etkisinin arttığı bir süreç yaşanmaktaydı.

1991'de beş bağımsız Orta Asya devletinin ortaya çıkması, başta Pekin olmak üzere pek çok başkentte mevcut parçalanma sürecinin etnik ve kültürel açıdan Batı Türkistan'ın bir parçası olan Doğu Türkistan'a (Şincang Uygur Özerk Bölgesi) da yayılıp yayılmayacağı tartışmalarını gündeme getirdi. Sovyetler Birliği'nin dağılması Çin'deki Uygur, Tibet ve Moğol milliyetçilerini bağımsızlık konusunda cesaretlendirdi.⁷ Ancak Çinli yetkililer ısrarla Sovyetler Birliği'nin durumuna düşmeyeceklerini söylemekteydiler.⁸ Pekin bu amaçla Doğu Türkistan'ın Çin'den kopmaması ve altıncı Orta Asya cumhuriyeti olarak ortaya çıkmaması için bir dizi önlem aldı.

Pekin öncelikle sınır güvenliğini artırarak Batı Türkistan'dan bölgeye yayılabilecek istikrarsızlıkları önlemeye çalıştı. Dış politika alanında ise Orta Asya cumhuriyetlerinin istikrarlı ve sağlıklı bir şekilde kalkınması için girişimlerde bulundu. Bu amaçla yeni bağımsız devletleri tanıma konusunda zaman kaybetmedi ve bu ülkelerde hemen diplomatik temsilcilikler açtı.

ŞİÖ'ye giden süreçte sınır güvenliği konusunda istediğine ulaşan Çin, kendisini Orta Asya cumhuriyetlerine 'komünist sistem içinde kalarak ekonomik açıdan hızla kalkınan bir devlet modeli' olarak sunmaya başladı. Eski komünist kadroların işbaşında bulunduğu ve gerekli demokratik açılımları yapma konusunda isteksiz davranan bu devletler için Çin deneyimi iyi bir seçenek oluşturdu. Bu durum Orta Asya'ya nüfuz etme konusunda Çin'i Rusya, Türkiye, İran gibi diğer bölge ülkelerine karşı avantajlı kılmaktaydı.

Çin, Batı Türkistan'a açılmak için Doğu Türkistan'ı köprü olarak kullanmak düşüncesindeydi.⁹ Pekin bununla Doğu Türkistan'ı hızla kalkındırarak hem buradaki Türk kökenli Müslümanların durumunu sınırın öte yakasındaki akrabalarına örnek olarak gösterecek hem de kıyı bölgeleriyle sınır bölgeleri arasındaki ekonomik uçurumu azaltarak ayrılıkçı hareketlerin güçlenmesini önleyebilecekti. Pekin, bu süreçte Çin'deki Müslümanlara Kazakistan'ın kötü ekonomik durumunu sürekli hatırlatmıştır.¹⁰

⁷ P. Stobdan, "China's Central Asia Dilemma", *Strategic Analysis*, Haziran 1998, s. 403.

⁸ Paul Henze, "Xinjiang and Ex Soviet Central Asia: Impression of Chinese Turkestan", *SOTA*, Haziran 1996, <http://www.ece.ucdavis.edu/sidick/Press/bitig11.htm>, (18.11.1998).

⁹ P. Stobdan, "China's Central Asia Dilemma", s. 403.

¹⁰ Michel Jan, "Çin'de Yaşayan Türkdilli Nüfusa Uygulanan Pekin Politikası", Semih Vaner (der.), *Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, s. 259.

1990'ların ilk yarısında varolan uzun sınırların da etkisiyle Çin'in özellikle Kazakistan ve Kırgızistan ile olan ticareti oldukça artmıştır. Çin'in sadece Kazakistan'la olan ticaret hacmi 1996'da 500 milyar dolara ulaştı ve bu ticaretin yüzde 90'ı Doğu Türkistan üzerinden gerçekleşmiştir.¹¹ Doğu Türkistan'ın Orta Asya ile olan toplam ticareti ise 1996'da 775 milyar dolar olmuştur. O dönemde sadece Kazakistan ve Çin arasındaki ticaret, Türkiye'nin tüm Orta Asya ile yaptığı ticareten daha büyüktü.¹² Bu gelişmelerin sonucunda Kazakistan, Kırgızistan ve Hong Kong Doğu Türkistan'ın en önemli ticari ortakları olmuştur.

Pekin, Orta Asya ile olan ilişkileri pekiştirmek için 'Büyük İpek yolu' projesini ortaya atmıştır. Çin'i Orta Asya vasıtasıyla doğrudan Avrupa ve Orta Doğu'ya bağlayacak olan bu projenin gerçekleşmesi Pekin için büyük açılım olacaktır. Ayrıca 1990'da Orta Asya'da açılan Trans-Avrasya demiryoluna 1992'de Almatı (Kazakistan)-Urumçi (Doğu Türkistan) bağlantısı yapılarak Doğu ve Batı Türkistan arasında düzenli bir ulaşım sağlanmaya başlanmıştır.¹³

Bir Avrasya Örgütü: Şanghay İşbirliği Örgütü

Ocak 1996'da Yevgeni Primakov'un başbakanlığa atanmasıyla, Moskova'nın hem genel dış politikasında hem de Asya politikasında çok farklı bir yol izlenmeye başlanmıştır. Rus dış politikası ilk başlardaki idealist ve Batı yanlısı tavrını bırakıp; güç politikası, reelpolitik ve ulusal güvenlik, askeri güç ve jeostrateji esaslarına dayanan ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Dışişleri Bakan Yardımcısı Grigori Karasin'in Şubat 2000'de belirttiği gibi, Rus dış politikasının Uzakdoğu'daki temel üç hedefi istikrar, sınır güvenliği ve işbirliğidir.¹⁴

Primakov, ABD'nin tek kutup kalmasına tepki olarak çok kutuplu bir politika izlemeye başlamıştır ve bunu Asya politikasına da yansıtmıştır. Bu çerçevede Çin ile stratejik ortaklık bağı tesis edilmiş, Japonya'yla olan ilişkiler geliştirilip güçlendirilmiş ve Kore politikası yeniden ele alınarak Seul'le mevcut ilişkiler korunurken, uzun zamandır ihmâl edilen Kuzey Kore ile daha yakın ilişkiler kurmaya özen gösterilmiştir.

NATO'nun Avrupa'da genişlemesine tepki olarak Rusya da ABD'nin liderliğinde oluşturulan Doğu Asya güvenlik sistemine alternatif bir yapılanma

¹¹ Witt Raczka, "Xinjiang and its Central Asian Borderlands", *Central Asian Survey*, Cilt 17, Sayı 3, 1998, s. 394-5.

¹² Dru C. Gladney, "Rumblings from the Uyghur", *Current History*, Eylül 1997, s. 289.

¹³ P. Stobdan, "China's Central Asia Dilemma", s. 403.

¹⁴ Seung-Ho Joo, "The New Friendship Treaty between Moscow and Pyongyang", *Comparative Strategy*, Cilt 20, s. 479.

içerisine girmiştir. Bu dönemde Çin de ABD'nin Tayvan politikasından rahatsızlık duyduğu için Rusya'yla daha rahat işbirliğine gitmiştir. Nisan 1997'de gerçekleştirilen Pekin ziyareti sırasında Rusya Savunma Bakanı Igor Rodionov, Koreler, ABD ve Çin arasında nükleer silahların da kullanıldığı bir çatışma çıkması durumunda Rusya'nın buna kayıtsız kalmayacağı açıklamasında bulunmuştur.¹⁵ Böylece Moskova olası bir bölgesel savaşta Kuzey Kore-Çin ittifakını destekleyeceği imasında bulunmuştur.

Moskova ve Pekin'in Amerikan karşıtlığı temelinde gelişen ilişkileri üç Orta Asya ülkesinin de katılımıyla "Şanghay Beşlisi" olarak adlandırılan yeni bir bölgesel oluşuma dönüşmüştür. Şanghay Beşlisi, Nisan 1996'da Çin'in Şanghay kentinde Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında imzalanan anlaşma ile kurulmuştur. Bu yeni örgütün en somut hedefi ise üye ülkeler arasındaki sınır bölgesiyle ilgili olarak güven artırıcı askeri önlemleri almaktır. Bu anlaşmaya göre taraflar sınır bölgesinde konuşlandırılan kuvvetler ve yapılan tatbikatlar hakkında önceden birbirlerini bilgilendireceklerdir. Sınır güvenliği konusunda ikinci önemli adım Nisan 1997'de tarihinde Moskova'da imzalanan anlaşma ile atıldı. Beş devlet eski Çin-Sovyet sınırı boyunca oluşturulacak 100 km'lik alan içerisindeki askeri kuvvetlerin ve konvansiyonel silahların miktarını azalttılar.¹⁶ Bu gelişmelerin uzantısı olarak Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Doğu Türkistan'daki ayrılıkçıları desteklemeyecekleri konusunda Çin'e güvence verdiler.¹⁷

24 Nisan 1997 tarihinde Şanghay Beşlisi ikinci zirve toplantısını Moskova'da gerçekleştirmiştir.¹⁸ Bu zirvede taraf devletler "Sınır Bölgelerinde Askeri Kuvvetlerini Karşılıklı Azaltmaya İlişkin Anlaşma"ya imza atmışlardır. Şanghay Beşlisi'nin birinci ve ikinci zirvelerinde sınır bölgelerinin güvenliği konusuna özel bir önem verildiği görülmektedir.

Şanghay Beşlisi'nin üçüncü zirvesi 3 Temmuz 1998 tarihinde Kazakistan'ın Almatı şehrinde yapılmıştır.¹⁹ Bu üçüncü zirvede iktisadi işbirliği konusu daha fazla gündeme gelirken, daha önce oluşturulmuş olan Çin tarafı ile Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan'dan oluşan iki cephe sistemi terk edilmiştir. Bu sembolik değişiklik, Şanghay Beşlisi'nin Çin ile eski Sovyet cumhuriyetleri arasında sınır güvenliği konusunu düzenleyen bir oluşum olmaktan çıkarak çok taraflı bir işbirliği örgütüne dönüşmesi yolunda olduğunu göstermiştir.

¹⁵ Herbert J. Ellison, "Russia, Korea, and Noreast Asia", *Korea's Future and Great Powers*, Nicholas Eberstadt ve Richard Ellings (der.), Seattle, Londra, University of Washington Press, 2001, s.171.

¹⁶ C. Harada, "Russia and North-East Asia", *Adelphi Paper*, Cilt 310, 1997, s. 41.

¹⁷ P. Stobdan, "China's Central Asia Dilemma", s. 406.

¹⁸ Nuraniye Hidayet Ekrem, *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)*, Ankara, ASAM, 2003, s. 150.

¹⁹ *Ibid.*, s. 151.

Rusya ve Çin arasındaki ikili temaslar 1997 ve 1998 yıllarında iyice yoğunlaşmıştır. Ocak 1998'de Pekin'i ziyaret eden Rusya Devlet Askeri Müfettişi ve Savunma Konseyi Sekreteri Andrei Kokoshin, Rusya'nın savunma işbirliği konusunda Çin'in en önemli ortağı haline geldiği açıklamasında bulunmuştur. Yine Ocak 1998'de Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin ve Başbakan Li Peng Moskova'da yayınladıkları ortak bir demeçte, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olan Rusya ve Çin'in Irak'la ilgili bağlayıcı bir BM kararını desteklemediklerini açıklamışlardır.²⁰

Rusya Başbakanı Primakov ve sonra halefi Igor Ivanov tarafından uygulanan Asya politikasının temeli bölgedeki Amerikan hegemonyasını dengelemek ve çok kutupluluğa ulaşmak için Japonya, iki Kore ve Çin ile ilişkilerin geliştirilmesine önem vermek şeklindeydi. Burada Çin'le kurulan "stratejik ortaklığa" özellikle vurgu yapılmaktaydı. NATO'nun Yugoslavya bombardımanı ve Amerikan-Japon güvenlik işbirliğinin kapsamının geliştirilmesi bu çok kutupluluk politikasının 1999 yılı boyunca güçlenmesini sağlamıştır. Bu açıdan NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi ve Doğu Asya'da artan Amerikan-Japon güvenlik işbirliği ABD'nin Rusya'yı çevrelemesine hizmet etmekteydi.

Çin de Rusya'yla benzer kaygıları paylaşmaktaydı. NATO'nun Yugoslavya'daki Kosova sorununu ele alışı, Çeçenistan ve Doğu Türkistan (Şincang) gibi benzer azınlık sorunları bulunan Rusya ve Çin'i dış müdahale konusunda son derece olumsuz bir tutum takınmaya sevk etmiştir. Çin için böyle uluslararası genel bir uygulamanın ortaya çıkması sadece Doğu Türkistan ve Tibet konusunda sorun çıkartmayacak, Tayvan'ın bağımsızlığına giden süreci hızlandıracaktır.²¹

Boris Yeltsin ve Jiang Zemin'in de katıldığı ve Şanghay Beşlisi'nin 25 Ağustos 1999 tarihinde Bişkek'te gerçekleştirilen dördüncü zirvesi, Amerikan karşıtı politikaların yoğun olarak vurgulandığı bir toplantı olmuştur. Zirvede dünyadaki çok kutupluluğun önemi vurgulanırken, insan hakları ihlâli iddialarının herhangi bir ülkenin içişlerine karışmak için bahane olamayacağı özellikle belirtilmiştir.²² Bişkek zirvesi o zamana kadar yapılan Şanghay toplantıları içerisinde en sert Amerikan karşıtı bir tavrın sergilenmesine sahne olmuştur.

Yeltsin döneminin sonuna gelindiği 1999 yılında Primakov tarafından uygulanmakta olan çok kutupluluğa dayalı politikanın başarısızlıkla sonuçlandığı görülecektir. Çünkü günümüz koşullarında tartışılmaz bir gerçek,

²⁰ Herbert J. Ellison, "Russia, Korea, and Northeast Asia", s.172.

²¹ Dru C. Gladney, "Islam in China: Accommodation or Separatism?", *The China Quarterly*, Cilt 174, Haziran 2003, s. 452.

²² Herbert J. Ellison, "Russia, Korea, and Northeast Asia", s. 181.

ABD'nin Asya Pasifik bölgesindeki üstün konumudur. Kuzey Kore bile Koreler arasında gerçekleştirilecek bir temasta ABD'yle yakın bir diyalog içerisinde bulunmayı tercih etmektedir. Bu açıdan ABD'yi dışlayan herhangi çok taraflı bir işbirliğinin Asya açısından bile başarılı olma şansı yok denecek kadar azdır. Tokyo ve Seul ile kurduğu ittifak ilişkileriyle Vaşington, bölgedeki askeri ve siyasi statükoyu korumakta ve Pekin'in askeri açıdan bir tehdit olabilecek konuma gelmesini de engellemektedir.²³

Rusya'nın ekonomik ve askeri kapasitesindeki zafiyetler ve bu sorunların azalacağı yerde giderek artma eğiliminde oluşu, Moskova'nın bağımsız bir bölge politikası izleme şansını ortadan kaldırmaktadır. Rusya'nın güvenlik çıkarları Çin'le yakın ilişkiler kurmak kadar ABD, Japonya ve Güney Kore ile işbirliği halinde olmasını gerektirmektedir.

Aslında 11 Eylül 2001'den daha önce Rusya'nın üst yönetiminde meydana gelen değişikliklerle birlikte, mutlak Amerikan karşıtlığına dayalı Çin-Rusya ittifakında bir değişiklik olmuştur. Vladimir Putin'in 2000 yılı başında cumhurbaşkanlığını Yeltsin'den devralmasıyla Rusya, pragmatik çıkarıcılık olarak adlandırılabilir yeni bir dış politika stratejisi uygulamaya başlamıştır. Putin'in bu dış politika yaklaşımının temeli Temmuz 2000'de imzalanan ulusal güvenlik çerçevesine dayanmaktadır.²⁴ Yaklaşık 15 ayda hazırlanan bu yeni yaklaşım, liberal Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev döneminden beri en köklü değişiklikleri içermekte, aynı zamanda Primakov dönemi politikalarıyla benzerlikler göstermektedir. Putin'in dış politika yaklaşımını etkileyen en önemli olaylar 1998'de patlak veren ekonomik kriz ve NATO'yla Kosova konusunda yaşanan anlaşmazlıklardır.

Putin dönemi Rus dış politikası ise zorlukları aşmak için belli başlı ülkelerle işbirliğine dayanmaktadır. Moskova her ne kadar bölgesel denge politikası gütse de Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetlerinin istikrarsız ve dış etkilere açık konumu işbirliğini gerekli kılmaktadır. Bu dış etki sadece komşulardan veya ABD gibi bölge dışı güçlerden değil, radikal dini akımlar gibi devlet-dışı oyunculardan da gelmektedir. Uluslararası açıdan özellikle de Çin ve Rusya'nın güvenliği açısından Orta Asya büyük bir belirsizlik ortamı yaratmaktadır. Çin ve Rusya'nın Orta Asya'daki güvenlik çıkarlarının birleşmesi hem iki ülke hem de bölge ülkeleri arasındaki işbirliğini gerekli kılmaktaydı.²⁵

Putin'in dış politika anlayışının Primakov'dan en önemli farkı ABD'ye yönelik olarak görülmektedir. Putin tek kutupluluğa karşı olmakla birlikte,

²³ Sherman Garnett, "Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership", *The Washington Quarterly*, Cilt 24, Sayı 4, Sonbahar 2001, s. 47.

²⁴ Herbert J. Ellison, "Russia, Korea, and Northeast Asia", s. 183.

²⁵ Artem V. Magrin, 25.10.2002, "Shanghai Co-operation and Security in Central Asia", http://www.rosalux.de/Ausland/rb/pdf_symp_beij/Malgin.pdf, (2011.2003), s. 30-31.

Primakov gibi ABD'yi dışlamaya çalışmamakta, bilakis küresel stratejik istikrarın korunabilmesi için Rusya ve ABD arasında sıkı bir işbirliğine önem vermektedir. Putin, Asya'ya da ağırlık vermekte ve Sibiryaya ile Pasifik bölgelerinin kalkınabilmesi için Asyalı ekonomilerle işbirliğini artırmayı düşünmektedir. Putin Japonya'yla ilişkileri geliştirmeye özel bir önem verse de Kuril Adaları sorunu yine bir engel oluşturmaya devam etmektedir. Asya'da bu kıtanın devlerinden olan Çin ve Hindistan ile ilişkileri geliştirmek Rusya için önem kazanmıştır.²⁶

Putin'in başarıyla uyguladığı bu yeni dış politikası Rusya'nın Temmuz 2000'deki G-8 (eski G-7) zirvesine katılmasında etkili olmuştur. Putin zirvenin yapılacağı Japonya'ya gitmeden önce Çin ve Kuzey Kore'ye uğramış ve bu ülkelerden çeşitli konularda destek almıştır.²⁷ ABD'nin yeniden gözden geçirmeyi düşündüğü Anti Balistik Füze Antlaşması konusunda Pekin Moskova'ya destek vermiştir. Putin'in Pyongyang ziyareti ile Rusya'nın ABD ve Kuzey Kore arasındaki sorunlarda arabulucu konumu güçlenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki on yıllık dönemde takip edilen ve başarısız ve istikrarsız bölge politikalarıyla ilgili eksikliklerini Moskova, Putin'in bu yeni politikası sayesinde giderebilmiştir. Bununla birlikte Putin, Çin ve Rusya'nın başını çektiği ve ABD'yi dengelemek için güzel bir koz olarak kullanılabilir Şanghay Beşlisi oluşumunun gelişmesine destek vermeye devam etmiştir.

Şanghay Beşlisi'nin beşinci zirvesi 5 Temmuz 2000 tarihinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleştirilmiştir. Beşinci zirvede ekonomi, güvenlik, ulaşım ve iletişimi kapsayan çok geniş alanda işbirliğinin derinleştirilmesi yolunda kararlar alınmıştır. Ayrıca örgütün üye sayısının artırılması yolundaki ilk işaretler verilmiştir. NATO, Özbekistan ve Afganistan'daki Taliban rejiminin gözlemci olarak bu zirveye katılmaları uluslararası kamuoyunda örgüte karşı artan ilginin somut göstergesi olmuştur.²⁸

Şanghay Beşlisi'nin Haziran 2001'de Şanghay'da yapılan altıncı zirvesinde Özbekistan üyeliğe kabul edilmiş ve bu bölgesel kuruluşun adı Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olarak değiştirilmiştir.²⁹ Çin ile sınıra sahip olmayan Özbekistan'ın örgüte katılımıyla, bu bölgesel kuruluşun sınır sorunlarını düzenlemekten öte misyonlar üstleneceğinin işareti açıkça verilmiştir. Ayrıca

²⁶ Peter J.S. Duncan, "Westernism, Eurasianism and Pragmatism: The Foreign Policies of the Post-Soviet States, 1991-2001", University College Londra, 2002, <http://www.ssees.ac.uk>, s. 21-22.

²⁷ Herbert J. Ellison, "Russia, Korea, and Northeast Asia", s.183-4.

²⁸ Nuraniye Hidayet Ekrem, *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)*, Ankara, ASAM, 2003, s. 153.

²⁹ Artem V. Magrin, 25.10.2002, "Shanghai Co-operation and Security in Central Asia", http://www.rosalux.de/Ausland/rb/pdf_symp_beij/Malgin.pdf, (2011.2003), s. 31-32.

örgütün isminin Şanghay Beşlisi'nden Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüşmesi de bu oluşumun daha kalıcı ve köklü hale gelmeye başladığının göstergesi olmuştur.

Zirve sırasında Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin ile görüşen Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin, ŞİÖ'nün Çin-Rusya ilişkilerinin gelişmesine, bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasına ve çok kutuplu bir dünyaya kavuşulmasına hizmet edeceğini ifade etmiştir.³⁰

11 Eylül Sonrası ABD-Çin-Rusya İlişkileri

11 Eylül 2001'den sonra hem ABD'nin dış politikasında hem de buna bağlı olarak ABD'nin diğer ülkelerle olan ikili ilişkilerde önemli bazı değişiklikler meydana gelmiştir. ŞİÖ'nün 11 Eylül sonrasındaki konumunu iyi değerlendirebilmek için ABD-Çin-Rusya ilişkilerinde meydana gelen değişiklikleri iyi tahlil etmek gerekmektedir.

ABD-Rusya İlişkileri

11 Eylül sonrasında uluslararası terörizmle savaşmak ve Amerika'yı yeni terörist saldırılardan korumak ABD'nin öncelikli dış politikası haline gelmiştir. Bu kapsamda Vaşington teröristlerin yeni saldırılarından korunmaya veya kendisinin haydut devlet olarak adlandırdığı düşman devletlerin kitle imha silahlarına sahip olmalarını engellemeye büyük önem vermektedir.

11 Eylül'den sonra ABD-Rusya ilişkileri özellikle resmi düzeyde çatışmadan ziyade işbirliğine kaymıştır. Haziran 2001'de Bush ve Putin'in ilk buluşmalarında Soğuk Savaş döneminden kalma şüphelerin geride bırakılarak 21. yüzyılın temel sorunları olan enerji krizi, fakirlik ve kitle imha silahlarının yayılması gibi konularda iki ülkenin işbirliğine gitmesi konusunda hemfikir olmuşlardır. Burada her iki liderin öncelikli gündem maddesinin güvenlik olduğu görülmektedir.³¹

11 Eylül'den sonra her iki ülke de uluslararası terörizm ve Afganistan'daki savaş üzerine yoğunlaştı. Vaşington açısından Moskova'nın desteğinin iki önemli boyutu vardı. İlk olarak Sovyetler Birliği döneminde 1979-89 yılları arasında süren savaştan sonra Rusya Afganistan hakkında oldukça fazla tecrübe sahibiydi. Yine Moskova'nın Orta Asya cumhuriyetleri üzerinde askeri,

³⁰ Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 19.06.2001, "President Jiang Zemin Meets Russian President Vladimir Putin", <http://www.fmprc.gov.cn/eng/topics/3755/3756/3769/t19273.htm>, (11.12.2003).

³¹ Aleksandr Gladkyy, "Amerikan Foreign Policy and US Relations with Russia and China after 11 September", *World Affairs*, Cilt 166, Sayı 1, Yaz 2003, s. 4.

siyasi ve iktisadi açıdan halen büyük nüfuzu bulunmaktaydı. Rusya ise Çeçenistan sorunu yüzünden ve Orta Asya üzerinde nüfuzunu korumak için ABD ile işbirliğine sıcak bakmaktaydı.

Afganistan savaşı boyunca Rusya ABD'ye siyasi destek ve Amerikan askeri üsleri için teknik yardım sağladı. Moskova Amerikan uçaklarına insani uçuşlar için Rus hava sahasını açtı ve istihbaratını Vaşington ile paylaştı. Cumhurbaşkanı Putin bazı askeri danışmanlarının itirazına rağmen, Rusya'nın arka bahçesi olarak görülen Orta Asya cumhuriyetlerinde ABD'nin askeri üsler kurmasına karşı çıkmadı.³² Moskova ve Vaşington Güney Asya, Ortadoğu'daki sorunlar ile Abhazya, Yukarı Karabağ, Moldova Transdinyester sorunları konusunda işbirliği yapmayı kabul ettiler.

11 Eylül sürecinde Rusya ile NATO arasındaki ilişkiler de gelişmeye başladı. Rusya 1994'te Barış İçin Ortaklık Programı'na katılmış ve Mayıs 1997'de Karşılıklı İlişkiler, İşbirliği ve Güvenlik üzerine NATO-Rusya Kurucu Belgesi imzalanmıştı. Ancak NATO'nun 1999'da gerçekleştirdiği Kosova hareketinden dolayı bu ilişkiler sekteye uğramıştı. Haziran ayında Moskova'da açılan NATO Bilgilendirme Merkezi ile 2001 yılı ortalarından itibaren zarar gören bu ilişkiler yeniden düzelmeye başladı. 11 Eylül 2001'den sonra Rusya ve NATO arasında etkili bir işbirliğine gidildi. Aralık 2001'de Brüksel'de kurulan Daimi Ortak Konsey'e göre Rusya ve NATO, güvenlik alanında ortak çıkarları konusunda birlikte hareket edeceklerdi. Artan işbirliğinin sonucu olarak Mart 2002'de imzalanan bir anlaşma ile Moskova'da İstişare ve Danışma için Bilgilendirme Merkezi kuruldu. Rusya ABD'ye bir jest daha yaparak Küba ve Vietnam'daki askeri üslerini kapatma kararı aldı.³³ Her ne kadar bu üslerin gerçek kapatılma sebebi ödenek yetersizliği idiyse de, bu işin zamanlaması ABD'ye yönelik bir iyi niyet adımı olmuştur.

Kasım 2001'deki ABD ziyareti sırasında Putin iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Başkan Bush ile mutabık kaldı. Buna göre Rusya dünya ekonomisi ile daha fazla bütünleşecekti, yine Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) girmesi öngörülüyordu ve iki ülke ticari ve iktisadi alandaki işbirliğini daha da geliştirilecekti. Ayrıca iki ülke kara para aklanmasının ve terörün mali kaynaklarının kesilmesi konusunda da anlaştılar. İki ülke arasındaki işbirliği konusunda Hazar petrol boru hattı konsorsiyumu ve Sahalin-1 petrol-doğal gaz boru hattı projeleri de yer almaktaydı.³⁴ Ancak yine ABD ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin 11 Eylül sonrasında istenilen düzeyde arttığı söylenilemez.

³² Ed Blanche, "Russia, with Little Help from China, Tries to Outflank US in Central Asia", *AKIpress*, 6 Ekim 2003, <http://www.akipress.org/indexe1.php>, (7.10.2003).

³³ Oлександр Gladkyy, "Amerikan Foreign Policy and US Relations with Russia and China after 11 September", *World Affairs*, Cilt 166, Sayı 1, YAz 2003, s. 5.

³⁴ *Ibid.*, s. 6.

Aralık 2001'de Başkan Bush'un 1972 tarihli Anti-balistik Füze Antlaşması'na uymayacağını ilân etmesi, Putin tarafından olgulukla karşılanmış ve Moskova hemen gerilimi tırmandırmak istememiştir.³⁵ Ancak böyle bir yaklaşımın ABD'nin en çok çekindiği kitle imha silahlarının yayılmasını teşvik edeceği açıktır. Özellikle Çin ve Rusya bu durum karşısında kendilerini güvende hissetmeyeceklerdir.

ABD ve Rusya arasında Mayıs 2002'de imzalanan Ortak Beyanname'ye göre iki ülke, dostluk, işbirliği, ortak değerler, güven ve tahmin edinilebilirliğe dayalı bir ilişki kurarak yeni tehlike ve tehditleri engellemeyi ve bu yolla da daha barışçıl, müreffeh ve özgür bir dünyaya ulaşmayı hedeflemektedirler. Bu sayede ABD ve Rusya arasındaki karşılıklı güven ve anlayış dünyanın geri kalan kısmıyla da işbirliğine ivme kazandırılacağı düşünülmektedir.³⁶

Bush'un Mayıs 2002'deki Moskova ziyareti sırasında Moskova Antlaşması olarak bilinen ABD-Rusya Stratejik Saldırıların Azaltılması Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre her iki taraf da 2012 yılı sonuna kadar nükleer silah başlıklarını 6.000'den 1.700 ilâ 2.200 aralığına çekeceklerdi.³⁷

ABD-Çin İlişkileri

11 Eylül'den sonra ABD Başkanı George W. Bush Çin'e iki ziyaret gerçekleştirenken, Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin Ekim 2001'de ABD'yi ziyaret etmiştir. Başkan Bush'un Ekim 2001'de gerçekleştirdiği ilk Çin ziyareti sırasında iki taraf işbirliği için yapıcı ilişkilerin geliştirilmesi konusunda anlaşmışlardır. Ayrıca Başkan Bush Çin'in DTÖ üyeliği için verdiği desteği tekrarlamış ve terörizmle mücadele konusunda verdiği destek için Çinli yöneticilere teşekkür etmiştir. Sonuçta bu ziyaret stratejik alanda üst düzey bir temas sağlamış ve ekonomi, ticaret ve enerji alanlarında ikili işbirliğini yoğunlaştırmıştır. Başkan Bush'un Şubat 2002'de gerçekleştirdiği ikinci Çin ziyareti mevcut alanlardaki işbirliğini daha da hızlandırmıştır. Çin'in Kasım 2001'de DTÖ'ye üye olmasıyla birlikte Vaşington Pekin'i tam bir ticari ortak gibi görmeye başlamıştır.³⁸

Cumhurbaşkanı Jiang'ın ABD ziyaretinde Başkan Bush'la yapılan görüşmede pek çok konuda işbirliğine gidilmesi konusunda mutabık kalınmıştır. Bu ziyaret Kuzey Kore'nin nükleer silahlara sahip olduğunu itiraf etmesi sonucu tırmanan gerilimin hemen arkasına rast gelmiştir. Çin eski

³⁵ Ibid., s.5-6.

³⁶ Ibid., s. 5-6.

³⁷ Ibid., s. 6.

³⁸ Ibid., s. 7.

komünist müttefiki Kuzey Kore'nin nükleer silahlarını imha etmesi konusunda ABD'ye destek vermiştir.³⁹

2001-02 yılları ABD'nin de desteğiyle Çin'in uluslararası toplumla daha da bütünleşmesine yol açan gelişmelere sahne olmuştur. Bunlar arasında Pekin'in 2008 Olimpiyatlarına ev sahipliği yapacak olması, 15 yıllık müzakerelerin ardından Kasım 2001'de Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olması ve Ekim 2001'de Şanghay'da gerçekleştirilen APEC zirvesi dolayısıyla dünya liderlerinin Çin'de toplanması gösterilebilir.⁴⁰

11 Eylül'den önce ticari konular iki ülke arasındaki en önemli işbirliği konusuydu. 11 Eylül'den sonra terörizme karşı işbirliğinin yanısıra pek çok konu iki ülkenin birbirine yakınlaşması için birer araç haline gelmiştir. Ancak ABD ve Çin'in farklılıklardan çok ortak çıkarlara vurgu yapması bu iki ülkeyi yine de ne istikrarlı ortak ne de stratejik birer müttefik haline getirebilmiştir. Başkan Bush döneminde Vaşington'un Pekin'e karşı yakınlaşma ile dengeleme karışımı bir politika izlediği görülmektedir.⁴¹ Dolayısıyla günümüz ABD-Çin ilişkileri işbirliği ile çatışma olgularını aynı anda bünyesinde barındırmaktadır.

Çin ve Rusya'nın ABD ile Sorunları

Çin ve Rusya'nın ABD'ye karşı varolan bazı ortak sorunları hem ikili ilişkilerindeki hem de ŞİÖ bünyesindeki işbirliğini artırmalarına neden olmaktadır. ABD'nin Çin ve Rusya ile olan temel sorunlarına kesin çözüm bulamadığı müddetçe aradaki güvensizlik sürecek ve Çin-Rusya ittifakı daha da kuvvetlenecektir.

ABD, Rusya ve Çin arasında Soğuk Savaş Dönemi'nden beri devam eden nükleer rekabet halen kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD nükleer silahların yayılmasından en çok endişe duyan ülkedir. Amerikan Savunma Bakanlığı Pentagon'un Mart 2002'de nükleer silahlarla ilgili yayınladığı bir değerlendirme raporu ile Kongre'nin Temmuz 2002'de yayınladığı ABD-Çin Güvenlik Komisyonu raporunda, Çin ve Rusya askeri ve iktisadi konularda bir rakip olduğu kadar nükleer bir rakip olarak da tanımlanmıştır.⁴² Kongre'nin yayınladığı raporda Çin ekonomik ve askeri alandaki büyümesiyle Amerikan ulusal çıkarları için bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu raporlara hem Çin hem de Rusya büyük tepki göstermiş

³⁹ Ibid., s. 7.

⁴⁰ Ibid., s. 7.

⁴¹ Alastair Iain Johnston, "Is China a Status Quo Power?", *International Security*, Cilt 27, Sayı 4, İlkbahar 2003, s. 53.

⁴² Oleksandr Gladkyy, "Amerikan Foreign Policy and US Relations with Russia and China after 11 September", *World Affairs*, Cilt 166, Sayı 1, Yaz 2003, s. 7.

ve ABD yönetiminden açıklama istemişlerdir. Bush yönetiminin Kapsamlı Denemelerin Yasaklanması Antlaşması'nı imzalamayı reddetmesi ve Anti-Balistik Füze Antlaşması'ndan çekilmesi üzerine bu ülkelerin Vaşington'a olan güvensizliği iyice artmıştır. Çin'in Mart 2002'de askeri modernizasyon için savunma harcamalarında yüzde 17,3'lük artışa tekabül eden 3 milyar dolarlık kaynak ayırması bu sürece bir tepki olarak yorumlanabilir.⁴³

Çin, ABD gibi Kapsamlı Denemelerin Yasaklanması Antlaşması'nı imzalamamasına rağmen 1996'dan sonra hiç nükleer deneme yapmamıştır. Eğer Vaşington nükleer denemelere tekrar başlarsa Pekin de aynı yolu izlemekten çekilmeyecektir. Rusya ise ilgili antlaşmayı imzalamış olsa da yeni bir nükleer silah programına başlayacak kapasiteye sahiptir. Üstelik Rusya ABD'yi yerle bir edebilecek ölçüde nükleer mühimmata sahip tek ülkedir.⁴⁴ Bu yüzden nükleer silah meselesi, son zamanlarda oluşan bu üç ülke arasındaki yapıcı işbirliği ortamını her an sekteye uğratabilecek çok hassas bir konudur.

Çin ve Rusya'nın rahatsız oldukları bir diğer konu da ABD liderliğindeki tek kutuplu dünyadır.⁴⁵ Süpergüç Sovyetler Birliği'nin halefi olan Rusya ile hızla büyüyen bir güç olan Çin, günümüz dünyasındaki ABD liderliğinden hoşnut değillerdir. Mevcut rahatsızlık ABD'nin attığı tek taraflı adımlarla daha da artmaktadır. BM Güvenlik Konseyi'nin devre dışı bırakılarak ABD öncülüğünde 1999'da Yugoslavya'ya karşı gerçekleştirilen NATO saldırısı ile yine BM devre dışı bırakılarak 2003'te ABD'nin İngiltere'yle birlikte gerçekleştirdiği Irak harekatı Pekin ve Moskova'daki endişeleri daha da körüklemiştir. Her iki başkent Kuzey Kore'ye karşı da ABD'nin tek taraflı bir harekât düzenlemesinden çekinmektedir. Kosova ve Irak sorunlarından farklı olarak Kuzeydoğu Asya ülkesi olan Rusya ve Çin, ABD'nin Kuzey Kore'ye tek taraflı müdahalesine daha şiddetli karşı çıkmaları beklenebilir. Yine ABD'nin tek taraflı olarak Anti-Balistik Füze Antlaşması'ndan çekilmesi ile Japonya'da Theater Füze Savunma sistemlerini yerleştirme projesi Rusya ve Çin'de rahatsızlık uyandırmıştır.⁴⁶ Bu açıdan ne Pekin ne de Moskova, Doğu Asya'daki stratejik dengelerin Vaşington ve Tokyo lehine bozulmasını arzulamaktadırlar. ABD'nin tek taraflı davranışlarını dengeleme düşüncesi Moskova ve Pekin arasındaki stratejik ortaklığın en itici gücü haline gelmiştir.

Diğer önemli sorun alanını haydut devletler ve Tayvan oluşturmaktadır. Başkan Bush Ocak 2002'de yaptığı bir konuşmada kitle imha silahlarını elde etmeye çalışan İran, Irak ve Kuzey Kore'yi büyük birer tehdit olarak

⁴³ Ibid., s. 7.

⁴⁴ Ibid., s. 9-10.

⁴⁵ Ed Blanche, "Russia, with Little Help from China, Tries to Outflank US in Central Asia", *AKIpress*, 6 October 2003, <http://www.akipress.org/indexe1.php>, (7.10.2003).

⁴⁶ Peng Deng, "Embracing the Polar Bear? Sino-Russian Relations in the 1990s", *Journal of Third World Studies*, Cilt 19, Sayı 2, Sonbahar 2002, s. 127.

nitelendirmiş ve bu ülkeleri "şer eksenini" olarak tanımlamıştır. ABD İran, Irak ve Kuzey Kore'nin kitle imha silahlarına ve nükleer teknolojiye sahip olmasını engellemeye çalışırken, Çin ve Rusya bu ülkelere silah satarak ve nükleer reaktör kurarak ikili iktisadi ilişkilerini geliştirmek istemektedirler. Benzer bir şekilde ABD Çin'in itirazlarına rağmen Tayvan'a silah satmaktadır. ABD'nin Irak'a savaş ilân etmesi, Amerikan silahlarının Tayvan'a satışı, Rusya'nın İran'daki dört nükleer reaktör inşasına yardımcı olması, Çin'in Kuzey Kore'ye kimyasal ve nükleer silah yapımında kullanılabilecek malzeme satışı hep ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir.⁴⁷

Çin-ABD ilişkilerinde en önemli konulardan birisini Tayvan sorunu oluşturmaktadır. Tayvan'ı kendisine ait bir vilayet olarak gören Çin, Vaşington'un izlediği Tayvan politikasından hep rahatsızlık duymuştur. Başkan Clinton döneminde (1993-2001) titizlikle uygulanan Tayvan'ın bağımsızlığını desteklememe, Tayvan hükümetini tanımama ve uluslararası kuruluşlara Tayvan'ın kabulünü teşvik etmeme politikaları, George W. Bush hükümetinin Tayvan'a verdiği diplomatik desteği artırmasıyla havada kalmıştır. İki ülke arasında sorun oluşturan bir konu da Vaşington tarafından Tayvan'a silah satılmasıdır. Gerçi bu silah satışı 1990'ların başından itibaren Pekin ve Vaşington arasında bir sorun olagelmıştır. Bu konuda Bush yönetimi de bir politika değişikliğine gitmemiştir. İki ülke arasında teröre karşı artan işbirliği Tayvan'a Temmuz 2002'de Amerikan silah satışına engel olamamıştır. ABD Tayvan'a silah satışının meşruiyetini 1979'da kabul edilen ve 1998 yılında Kongre tarafından Tayvan'la İlişkiler Akdi'ne dayandırmaktadır. Buna göre Vaşington, Tayvan'ın bağımsızlığını kabul etmeksizin adanın kendisini savunabilmesi amacıyla silah satmaktadır. Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Li Zhaoxing, Tayvan'a silah satışının ABD ile ikili ilişkilerin gelişmesini engellediği gibi nükleer silahlar konusunda uzlaşmaya varılmasını geciktirdiğini belirtmiştir. Çin'in Vaşington Büyükelçisi Xie Feng'e göre de Tayvan'a silah satışı, ABD'nin Çin'in toprak bütünlüğüne ve içişlerine bir müdahaledir.⁴⁸

Rusya ile NATO arasındaki işbirliği 1994 yılından beri sürekli bir gelişme gösterse de Moskova hâlâ NATO'nun doğuya doğru genişlemesine karşı çıkmaktadır. Kasım 2002'de Prag'ta düzenlenen NATO zirvesi sırasında Kremlin Sözcüsü Sergei Yastrzhembsky, Moskova'nın NATO genişlemesini gereksiz bulduğunu açıklamıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Igor Ivanov NATO genişlemesine karşı Moskova'nın geleneksel tutumunu teyit ederken, Putin de NATO genişlemesinin gerekli olmadığını ifade etmiştir.⁴⁹

⁴⁷ Oleksandr Gladkyy, "Amerikan Foreign Policy and US Relations with Russia and China after 11 September", s. 15-18.

⁴⁸ Ibid., s. 13-14.

⁴⁹ Ibid., s. 12.

ABD ile Rusya ve Çin arasında diğer bir sorun ise gümrük tarifeleri ve kotalar etrafında yaşanan ticaret savaşlarıdır. En son yaşanan ticaret savaşı çelik sektöründe olmuştur. ABD çelik sektöründeki 175 bin kişilik iş hacmini korumak için Mart 2002'de ithalatı sınırlandırıcı bazı kısıtlamalara giderek aralarında Rusya ve Çin'in de bulunduğu 15 ülkeye çeşitli tarife ve kotalar uygulanmaya başlanmıştır. Bunun üzerine Moskova ve Pekin de ticari dengeleri yeniden sağlamak için adım atmakta gecikmemişlerdir.⁵⁰ Sonuç olarak dış ticarete uygulanan bu tür tek taraflı kotalar karşı tarafın da ilgili ülkeye karşı dengeleyici kotalar koymasına üzerine anlamını kaybetmektedir. Ancak bu süreçte sadece ikili ticari ilişkiler değil siyasi ilişkiler bile gerginleşmektedir.

Vaşington açısından Moskova ve Pekin'in insan hakları ihlalleri de bir sorun teşkil etmektedir. Rusya'nın 1999'da Çeçenistan'a yönelik olarak başlattığı ikinci askeri harekât beraberinde bir çok insani sorunu da gündeme getirmiştir. Vaşington, Rusya'nın toprak bütünlüğüne saygı duymakla birlikte ülke genelinde temel insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesini istemektedir. İnsan hakları konusunda Çin'e yöneltilen eleştiriler Rusya'dan çok daha fazladır. Tibet, Şincang gibi azınlık bölgelerindeki hak ihlallerinin yanı sıra din özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar da eleştiri konusu olmaktadır.⁵¹ Yine Rusya ve Çin'de yolsuzluk, organize suçlar ve kara para aklama olaylarının çok yoğun olarak gerçekleşmesi sadece ABD'yi değil Avrupa ülkelerini de rahatsız etmektedir.

ABD açısından Rusya ve Çin'e yönelik diğer bir sorun da bu ülkelerin rejimlerine duyulan güvensizliktir. ABD açısından sivil toplum örgütlerinin güçlü olduğu demokratik bir rejim uluslararası işbirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Rusya her ne kadar demokratik bir rejimi ve serbest piyasa ekonomisi modelini benimsemiş olsa da çok güçlü bir otoriter geçmişe sahip bir ülke olarak hâlâ istenilen standartları yakalayamamıştır. Çin ise uluslararası ekonomiyle bütünleşme çabalarına rağmen merkezi planlamadan tam bir serbest piyasa ekonomisine geçişini tamamlayamamıştır. Siyasi anlamda ise devlet Çin Komünist Partisi tarafından otoriter bir şekilde yönetilmektedir. Siyasi muhalefet tamamen yasaklanmış durumdadır. Bu açıdan 1989 Tiananmen olaylarının Çin açısından yarattığı olumsuz imaj dünya kamuoyunun hafızasından silinmiş değildir.

Casusluk yapma iddiaları üç ülke arasında Soğuk Savaş döneminden kalma ciddi bir sorundur. Zaman zaman bu tür iddialar ikili ilişkilerin gidişatını yakından etkilemektedir. ABD ile Rusya ve Çin arasındaki mevcut temel

⁵⁰ Ibid., s. 10-11.

⁵¹ Alastair Iain Johnston, "Is China a Status Quo Power?", *International Security*, Cilt 27, Sayı 4, İlkbahar 2003, s. 20.

sorunların giderilememesi casuslukla ilgili skandalların her an patlamasına zemin hazırlamaktadır. Yakın dönemde bu anlamda yaşanan en ciddi sorun, ABD'nin casusluk yaptığı iddiasıyla 50 Rus diplomatı sınır dışı etmesi olmuştur. Aralık 2002'de ise Moskova, Rusya'daki bölgelere ait gizli ve özel bilgileri topladığı iddiasıyla Amerikan Barış Gönüllülerini bir daha Rusya'ya kabul etmeyeceğini açıklamıştır.⁵²

Nisan 2001'de bir Amerikan casus uçağı bir Çin savaş uçağı ile çarpıştıktan sonra Çin'in Hainan adasına mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır. Çin 24 kişilik Amerikalı mürettebatı ancak Başkan Bush ölen Çinli pilot için resmen özür diledikten sonra serbest bırakmıştır. Ocak 2003'te Amerika'da yatırım yapan Çin'e ait şirketlerin ticari amaçlı casusluk yapıp yapmadıkları konusunda Amerikan makamları soruşturma başlatmıştır.⁵³

Son zamanlarda artan işbirliğine rağmen Vaşington'un Moskova ve Pekin'le pek çok alanda sorunu bulunmaktadır. Bu tür anlaşmazlıklar ilişkileri istikrarsızlaştırmakta ve olumlu gelişmelerin önünü tıkamaktadır. Sonuç olarak ABD'nin Rusya ve Çin ile ilişkileri hem işbirliğine hem de anlaşmazlıklara dayanmaktadır. Bu anlamda bazı alanlarda kısa süreli yoğun işbirliği yapılması ikili ilişkileri mutlaka çok güçlü bir düzeye gelmesini gerektirmez. 11 Eylül sonrasında Vaşington, teröre karşı işbirliğinde Rusya ve Çin gibi bölgesel büyük güçlerin desteğine büyük önem vermeye başlamıştır. Bu üç ülke arasındaki en somut işbirliği Afganistan harekâtı sırasında görülmüştür. Ancak diğer taraftan nükleer rekabet, casusluk faaliyetleri ve ticaret savaşları bu ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Günümüz koşullarında her üç merkezin de birbirlerinin potansiyellerini hesaba katarak işbirliğine daha yakın ve çatışma alanlarında nispeten dengeli bir politika izlediği görülmektedir.

İki Kutupluluktan Üç Kutupluluğa Orta Asya

Orta Asya ülkelerinin stratejik açıdan en temel sorunu tek bir büyük güce bağlı kalmaktan kurtulmaktır. Bu çerçevede ŞİÖ, Orta Asya cumhuriyetleri için Çin ve Rusya arasında dengeli ilişkiler geliştirerek hem her iki güçle olan sorunlarını çok uluslu bir platformda giderme hem de Pekin ve Moskova'yı birbirine karşı kullanma açısından güzel bir zemin hazırlamıştır. En azından tek bir güce dayanmaktansa iki büyük bölge gücüne dayanır hale gelmişlerdir. Bu yönüyle ABD'nin Afganistan'a yerleşmesi Orta Asya ülkeleri açısından büyük bir fırsat doğurmuş ve bölgede üçüncü bir güç merkezi ortaya çıkmıştır.

⁵² Oleksandr Gladkyy, "Amerikan Foreign Policy and US Relations with Russia and China after 11 September", s. 10.

⁵³ Ibid., s. 10.

Bu açıdan bakıldığında Orta Asya ülkeleri 1992-2003 yılları boyunca çok yönlü dış politikalarını hayata geçirebilmek için oldukça gerçekçi davranmışlardır. Tüm bölge ülkeleri NATO'nun işbirliği girişimi olan Avrupa-Atlantik İşbirliği Konseyi'ne (NACC) 1997'den önce üye olurken aynı zamanda Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve daha sonra Özbekistan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Ortak Güvenlik Antlaşması'na dahil oldular. Kazakistan Sovyet döneminden kalma Baykonur uzay üssü ile hava savunma eğitim alanını Rusya'ya kullandırırken, Tacikistan Rus kuvvetlerine askeri üs sağlamaktadır. Orta Asya ülkeleri hemen hemen aynı zamanlarda üç farklı güç merkeziyle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmişlerdir. Bu ülkeler 2001 yazında Rusya'nın denetimindeki Ortak Güvenlik Antlaşması Acil Müdahale Kuvveti'ni oluştururken, 2001 sonbaharında Amerikan askeri birliklerine kendi ülkelerini açmışlar ve Haziran 2002'de ŞİÖ ile işbirliğini ilerletmişlerdir.⁵⁴ Vaşington Orta Asya ve Kafkaslardaki siyasi bağlantılarını güçlü tutmak için bölge ülkelerine 5,5 milyar dolar harcamıştır.⁵⁵ Tüm bu gelişmeler Orta Asya'daki oluşumların çok boyutlu olduğunu ve yoğun bir işbirliğini gerektirdiğini göstermektedir. Buradaki asıl sorun bölgedeki işbirliği oluşumlarına kimin liderlik edeceği.

Orta Asya'nın geleceği açısından Vaşington, Moskova ve Pekin arasındaki ilişkilerin nasıl şekilleneceği büyük önem taşımaktadır. Şu anki konjonktürde bu üç büyük güç işbirliği halinde gözükmektedir. Özellikle ABD'nin bölgeden çekilmesi durumunda Çin ve Rusya'nın nasıl tavır takınacakları önem kazanacaktır. ABD'ye karşı kurulan stratejik ortaklığın iki ülke arasındaki tüm sorunları çözdüğünü söylemek oldukça zordur. Bu yüzden bugünkü Çin-Rusya stratejik ortaklığını geçici bir denge olarak kabul etmek gerekmektedir. Çünkü Çin ve Rusya coğrafi açıdan birbirinin doğal rakibi durumundadır. Orta Asya'daki mevcut dengelerin değişmesi halinde iki ülke 1985 öncesinde olduğu gibi tekrar amansız bir rekabete girişebilirler. Pekin, Rusya'nın bu endişesini önlemek için, bölge ile ilişkilerinde çok hassas bir politika izlemekte ve hegemonya kurma arzusu olarak anlaşılabilir her türlü davranıştan kaçınmaya çalışmaktadır.⁵⁶

ŞİÖ'nün kuruluşunu da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Çin'in öncülüğünde kurulan ŞİÖ, dört Orta Asya ülkesinin yanısıra Rusya'yı da bünyesine katmıştır. Böylece Pekin, doğrudan Moskova'nın tepkisini çekmeksizin hem Orta Asya cumhuriyetleriyle hem de Rusya ile ilişkilerinin çok taraflı bir platform içerisinde geliştirebilmektedir. ŞİÖ bünyesinde Pekin, gelişmekte olan ekonomisi için ihtiyaç duyduğu Orta Asya enerji kaynaklarına

⁵⁴ Artem V. Magrin, 25.10.2002, "Shanghai Co-operation and Security in Central Asia", http://www.rosalux.de/Ausland/rb/pdf_symp_beij/Malgin.pdf, (2011.2003), s. 31.

⁵⁵ Gylych Muhammet Jorayev, "21. Yüzyılın Başında Orta Asya", *Stradigma*, Sayı 6, Temmuz 2003, <http://www.stradigma.com>, (21.12.2003), s. 7.

⁵⁶ P. Stobdan, "China's Central Asia Dilemma", *Strategic Analysis*, Haziran 1998, s.403.

ulaşabildiği gibi, Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketlerle daha rahat mücadele edebilmektedir.⁵⁷

11 Eylül Sonrası Şanghay İşbirliği Örgütü

11 Eylül'den sonra ŞİÖ'nün geleceği konusunda bir takım belirsizlikler ortaya çıkmıştır. ABD askerlerinin bölgeye yerleşmesinden sonra bu örgütün iyice güç kaybettiği görülmüştür. ŞİÖ'nün beş yılda sağlayamadığı güvenlik teminatını, 11 Eylül'den sonra ABD 5 ay içinde tüm Orta Asya devletlerine sağlamıştır.⁵⁸ Bu açıdan bakıldığında ŞİÖ'nün terörizm ve ayrılıkçı hareketlerle mücadelede son derece yetersiz kaldığı görülmektedir. Böylece Çin ve bir ölçüde Rusya tarafından Orta Asya'da oluşturulmaya çalışılan çekim merkezi, ABD'nin güçlü ve etkili bir şekilde bölgeye girmesiyle birlikte cazibesini büyük ölçüde kaybetmiştir.⁵⁹ Yine de her şeye rağmen bölge ülkeleri ŞİÖ'yü terörizmden ticaret politikalarına kadar bir çok bölgesel sorunda tartışma platformu olarak görmektedirler. Bu noktada Çin'in ve bir ölçüde Rusya'nın ŞİÖ'yü ayakta tutma kararlılığı içinde oldukları görülmektedir.

Pekin ve Moskova'nın ŞİÖ'yü ayakta tutma konusundaki kararlılığın en somut göstergesi ise 11 Eylül'den sonra gerçekleştirilen ikinci ŞİÖ zirvesi olmuştur. Haziran 2002'de Rusya'nın St. Petersburg şehrinde gerçekleştirilen ikinci ŞİÖ zirvesinde, devlet başkanları teşkilatı daha ayrıntılı şekillendiren bir bildirgeyi kabul etmişlerdir. St. Petersburg zirvesi ile birlikte ŞİÖ'nün geleceğin AGİT'i (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) gibi bir bölge forumu olma yolunda ilerlediği söylenebilir.⁶⁰ ŞİÖ işbirliğini geliştirip derinleştirerek ve genişleyerek Asya için bir güvenlik ve hatta iktisadi işbirliği platformu haline gelebilir.

Mayıs 2003'teki üçüncü ŞİÖ devlet başkanları zirvesi sırasında değişim ve kalıcılık yönünde çok önemli adımlar atılmıştır. Zirve öncesi pek çok önemli konu çeşitli alt düzey toplantılarla tartışılıp karara bağlanmıştır. 1 Nisan 2003'te ŞİÖ ulusal koordinatörleri Kırgızistan'da bölgesel anti terör birimi (RATS) oluşturulması konusundaki ön hazırlık çalışmalarını tamamladılar. 1-2 Nisan 2003'te ŞİÖ uzmanları acil durumlarda yapılacak işbirliğini görüşmek üzere Pekin'de toplandılar ve konuyla ilgili mutabakat metninin 2003 yılı güzünde

⁵⁷ Avery Goldstein, "The Diplomatic Face of China's Grand Strategy: A Rising Power's Emerging Choice", *The China Quarterly*, 2001, s. 843.

⁵⁸ Matthew Oresman, "The Moscow Summit: Tempered Hope for the SCO", *Central Asia-Caucasus Analyst*, 4 Haziran 2003, http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=1462, (13.11.2003).

⁵⁹ Stephen Blank, "China's Defeats in Central Asia", *Central Asia-Caucasus Analyst*, 14 Ağustos 2002, <http://www.cacianalyst.org>, (17.08.2003).

⁶⁰ Artem V. Magrin, "Shanghai Co-operation and Security in Central Asia", 25.10.2002, http://www.rosalux.de/Ausland/rb/pdf_symp_beij/Malgin.pdf, (2011.2003), s. 31-32.

imzalanmasını kararlaştırdılar. 29 Nisan 2003'te Mayıs 2003'te Moskova'da yapılacak ŞİÖ devlet başkanları zirvesiyle ilgili son ayrıntıları görüşmek üzere üye ülke dışişleri bakanları Almatı'da toplandı.⁶¹

28-29 Mayıs 2003'te ŞİÖ üye ülkelerin devlet başkanları, teşkilatı bir konuşma kulübünden tam donanımlı bir uluslararası örgüte dönüştürmek için Moskova'da toplandılar. Moskova'daki yıllık devlet başkanları zirvesinde de çok önemli bazı kararlar alındı. Bunlar arasında Pekin'de ŞİÖ Sekreteryası'nın açılması ve Bişkek'te bölgesel antiterör birimi kurulması, bütçe taslağının kabulü, Çin'in Moskova Büyükelçisi Zhang Deguang'ın ilk genel sekreter olarak atanması, ŞİÖ devlet ve hükümet başkanları ile dışişleri bakanları konseyinin ve örgütün çeşitli birimlerin başkanlarının bağlı olduğu kuralların onayı, ŞİÖ'nin Ağustos 2003'teki ilk anti terör tatbikatının kesinleştirilmesi, iktisadi işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla Eylül 2003'te Pekin'de ŞİÖ başbakanlar ikinci toplantısının yapılması bulunmaktadır.⁶²

Rusya ve Çin devlet başkanları Moskova zirvesi sırasında da ikili bir görüşme yaptılar. 26 Mayıs 2003'te Moskova'da gerçekleştirilen bu görüşmede, her iki taraf da ikili ilişkilerin gelişmesinde büyük bir öneme sahip 2001 Çin-Rus Dostluk Antlaşması'na atıf yaptılar. Çin Cumhurbaşkanlığı görevini 2003 yılı başında Jiang Zemin'den devralan Hu Guafeng, ilk resmi yurtdışı seyahatini Rusya'ya gerçekleştirmesinin ikili ilişkilere ne derece önem verdiğinin göstergesi olduğunu açıklamıştır. Hu ayrıca Çin-Rus ilişkilerinin geliştirilmesinin Çin'deki yeni nesil ortak liderliğin temel arzusu olduğunu belirtmiştir. Putin de Çin-Rus ilişkilerinin daha önce hiç bu kadar gelişmediğini açıklamıştır.⁶³ Bu zirvede yayınlanan altı maddelik bildirgeden başka, ŞİÖ'nün diğer uluslararası örgütler ve ülkeler ile temasa geçmesi kararlaştırılmıştır. Bunda amaç karşılıklı güven, eşitlik, silahsızlanma ve güvenlik işbirliğine dayalı güvenlik konseptinin geliştirilmesiydi.

Moskova zirvesi sırasında alınan pek çok hayati karar çeşitli alt düzey toplantılarla somutlaştırılıp uygulamaya konmuştur. Bu amaçla ŞİÖ Ulusal Koordinatörleri teşkilatın daimi kuruluşlarının bütçesini ve faaliyetlerini, sekreteryayı ve bölgesel anti terör merkezini tartışmak üzere 25-17 Haziran 2003'te Duşanbe'de toplandılar.⁶⁴

6-12 Ağustos 2003 tarihlerinde Özbekistan haricindeki ŞİÖ üyeleri "Karşılıklı Etkileşim-2003" adlı ortak bir anti terör askeri tatbikatını Kazakistan-Çin sınırında gerçekleştirdiler. Başarıyla tamamlanan bu tatbikat, ŞİÖ'nün bir

⁶¹ Bin Yu, "China-Russia Relations: Party Time", *Comparative Connections*, Cilt 5, Sayı 2, Temmuz 2003, <http://www.csis.org/pacfor/ccejournal.html>, s.133-4.

⁶² Ibid., s. 130.

⁶³ Ibid., s. 128.

⁶⁴ Ibid., s. 141.

bölgesel güvenlik örgütü olma yolunda önemli bir adım olmuştur. Bu tatbikat Mayıs 2003'te Moskova'daki savunma bakanları toplantısında kararlaştırılmıştı. Rusya Volga-Ural Askeri Bölgesi Komutanı General Alexander Baranov liderliğindeki bir Rus askeri heyeti tatbikattan sonra Pekin'i ziyaret edip Çin Savunma Bakanı Cao Gangchuan ile görüşmüştür.⁶⁵

4 Eylül 2003'te önce ŞİÖ Dışişleri Bakanları Taşkent'te bir araya gelmişlerdir. 23 Eylül 2003'te ise ŞİÖ üyelerinin başbakanları Pekin'de bir araya gelerek 3,8 milyar dolarlık bütçeyi, ŞİÖ örgütlerinin bütçesi ile personel maaşlarını ve daimi kurumlarla ilgili diğer teknik ayrıntıları karara bağlamışlardır. Ayrıca Ocak 2004'ten itibaren ŞİÖ'nün merkez sekreteryasının Pekin'de ve anti terör merkezinin Bişkek'te kurulması kesinleştirilmiştir.⁶⁶ Yıllar süren hazırlık aşamasından sonra ŞİÖ nihayet daimi kurumlara kavuşmuştur.

Çin Başbakanı Wen Jiabao'ya göre Pekin'deki zirvede başbakanların diğer bir hedefi ŞİÖ serbest ticaret bölgesi ya da çağdaş ipekyolu olarak adlandırılan projeler çerçevesinde üye ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi idi. Bu amaçla altı üye ülke başbakanları tarafından imzalanan "ŞİÖ Çoktarafli İktisadi ve Ticari İşbirliği Taslağı", ekonomik etkileşimi geliştirmek için nakliyecilik, sınır geçişleri, teftiş ve garanti işlemlerinde standartlaşma ile ulaşım, enerji, çevre koruması, haberleşme, beyaz eşya ve tarımda işbirliğini düzenlemektedir. Çin'in serbest ticaret bölgesi konusunda gösterdiği gayretler, bölgenin gelişen Çin ekonomisinin kontrolüne geçeceği endişesiyle diğer üye ülkeler tarafından yeterince desteklenmemiştir.⁶⁷ Üye ülkeler jeostratejik ve güvenlik alanındaki hassas konulardaki işbirliğini artırmaktan ziyade iktisadi alandaki yakınlaşmaları hızlandırma konusunda mutabakata varmışlardır.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen ŞİÖ'nün geleceğiyle ilgili olarak pek çok konu belirsizliğini korumaktadır. Örgütün yapılanması nasıl olacak, yetkiler nasıl paylaşılacak, 4 milyar dolarlık bütçe nasıl artırılabilecek gibi hayati konular hâlâ açıklığa kavuşturulamamıştır. ŞİÖ'nün üyeleri örgütün kalıcı olabilmesi için Ocak 2004'de kurulan daimi bir sekreteryaya ile bütçe sistemine üye ülkelerinin katılımları büyük önem taşımaktadır. Çünkü bir uluslararası örgüt için işleyen bir bütçe ile yetki sahibi uluslararası bürokratlar hayati öneme sahiptir.

Diğer yandan ŞİÖ'nün asgari düzeyde de olsa üye ülkeler arasındaki iktisadi işbirliğini geliştirmesi gerekmektedir. Öncelikle nakliyat ve sınır ticareti gibi konularda işbirliğinin geliştirilmesi örgütün ekonomik alanda somut kazanımlar elde etmesini sağlayacaktır.

⁶⁵ Bin Yu, "China-Russia Relations: The Russian-Chinese Oil Politik", *Comparative Connections*, Cilt 5, Sayı 3, Ekim 2003, <http://www.csis.org/pacfor/ccejournal.html>, s. 141.

⁶⁶ Ibid., s. 141.

⁶⁷ Ibid., s.141.

Ağustos 2003'te yapılan ortak askeri tatbikata rağmen, Bişkek'deki anti terör merkezinin ne derece başarılı olacağı belirsizliğini korumaktadır. Bu merkezin içinde yapılan işbirliğinin niteliği ve bölgedeki terörle mücadelede göstereceği başarı çok önemlidir. Bu noktada Orta Asya'daki büyük güçlerin rekabetinin nasıl şekilleneceği büyük önem taşımaktadır. Şimdilik Rusya, Çin ve ABD ortak terör tehdidi karşısında işbirliği yapar görünmektedirler. Ancak alttan alta gizli bir rekabet de devam etmektedir. Rusya, Ortak Güvenlik Antlaşması Teşkilatı çerçevesinde Kırgızistan'daki Amerikan üssünün hemen yanına Rus kuvveti yerleştirmiştir. Özellikle Rusya ve bir ölçüde Çin Orta Asya'da ABD'nin etkisini sınırlandırmak için ŞİÖ'yü bir araç olarak görmektedir.⁶⁸

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin

11 Eylül 2001'den sonra 1990'lar boyunca oluşmuş olan Orta Asya'nın bölgesel dengelerinde köklü bir değişiklik yaşanmıştır. 1990'ların ortalarında NATO'nun bölgede uyguladığı Barış için Ortaklık projesinden rahatsız olan Rusya ve Çin, 2001'den itibaren bölgeye aniden yerleşen Amerikan varlığıyla karşı karşıya kalmışlardır. ŞİÖ'nün geleceği açısından bazı tehdit ve belirsizlikler olduğu gibi yeni fırsatlar da bulunmaktadır. ŞİÖ'nün varlığının sağlıklı bir şekilde devamı açısından Çin'in takınacağı tutum büyük önem taşıyacaktır. Burada Çin, Orta Asya'ya yönelik olarak işbirliğine dayalı yapıcı bir politika izlerse, ŞİÖ kurumsal açıdan daha da güçlenip gelişecektir. Eğer Çin kendi hegemonyasını genişletmeye yönelik yayılcı bir tutum takınırsa ŞİÖ'nün ayakta kalması da mümkün olmayacaktır. Burada Pekin'in Rusya ve Orta Asya cumhuriyetleriyle olan sorunlarına nasıl bir çözüm getireceği büyük önem taşımaktadır.

Bu konuda en belirleyici sorun ŞİÖ ülkeleri arasındaki sınır ihtilaflarıdır. Orta Asya ülkeleriyle Çin arasındaki muhtemel sınır anlaşmazlıkları sınır güvenliğini kökünden etkilemese de bu ülkelerin Çin'le olan ikili ilişkilerine ve çok taraflı işbirliği projelerine zarar verebilir. Kırgızistan ve Kazakistan'da Çin ile yapılan sınır anlaşmaları yüzünden içeride ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır. Tacikistan açısından Çin ile olan sınır sorunları daha az önemli gözükmektedir. Ancak Tacikistan'daki bir iktidar değişikliğinden sonra Duşanbe'deki yeni yönetimin bu konuda nasıl bir tavır takınacağı önem kazanmaktadır. Bu tür sınır sorunları Çin ve Rusya arasındaki ikili ilişkileri de olumsuz yönde etkileyecektir.⁶⁹

Rusya, Çin'in Şincang sorununu da düşünerek ŞİÖ bünyesinde radikal Müslüman hareketlerle ortak bir mücadeleyi teşvik etmektedir. Ancak Çin'in

⁶⁸ Matthew Oresman, "The Moscow Summit: Tempered Hope for the SCO", *Central Asia-Caucasus Analyst*, 4 Haziran 2003, http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=1462, (13.11.2003).

⁶⁹ Magrin, "Shanghai Co-operation and Security in Central Asia", s. 32.

radikal hareketler ve terörizm konularında uluslararası işbirliğine çok yatkın olduğu söylenemez. Pekin, Şincang ve Tibet gibi sorunları halen kendi iç meselesi olarak görmektedir. Ayrıca Kazakistan'da 200 bin, Kırgızistan'da 35 bin Uygur yaşamaktadır ve buradaki Uygurlar her iki devlet tarafından da faaliyetlerinin kısıtlanmasına rağmen Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketlere destek vermektedirler.⁷⁰ Ağustos 2003'te gerçekleştirilen ŞİÖ anti terör tatbikatı ise önemli bir adım olmakla birlikte, Çin bu tür işbirliklerine karşı halen son derece temkinli yaklaşmaktadır. Teröre karşı yapılacak işbirliğinde istihbari bilgiler, hukuki destek, sınır dışı edilme gibi konular hayati öneme sahiptir. Genel olarak istihbarat alanında Rusya ve Çin arasındaki işbirliğinin Rusya ve Batı dünyası arasındakinden daha geride olduğu görülmektedir.⁷¹

ŞİÖ'nün kalıcılığı ve geleceği Çin ve Rusya'nın Orta Asya'da kesişen çıkarlarıyla doğrudan bağlantılıdır. ABD'nin artan nüfuzuna rağmen Moskova, kendi geleneksel nüfuz ve çıkarlarını koruyup geliştirmek için bölgesel bir kuruluşa ihtiyaç duymaktadır. Pekin açısından da bu örgüt batı sınırlarını denetleme ve istikrarlı bir ortam oluşturma açısından arzulanan bir platformu ifade etmektedir. Çin, Orta Asya cumhuriyetleri üzerinde ağırlıklı bir nüfuz kurup onlara liderlik etmeye çalışırsa, Rusya da bölgedeki ulusal çıkarları doğrultusunda Pekin'i dengeleme yoluna gidebilir. Zaten Rusya, Çin'in Sovyet Türkistan'ıyla ve özellikle Kazakistan ve Kırgızistan ile artan ticaretinden rahatsızdır. Moskova, Çin'in Orta Asya'ya yayılmasını kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. Orta Asya devletleri ve Moğolistan ise Çin'in ekonomik açılımını bölgeye nüfuz etme çabası olarak görmekte ve özellikle Çinli göçmenler konusunda hassas davranmaktadır.⁷²

ŞİÖ, iktisadi açıdan da Pekin'in Orta Asya ülkeleriyle işbirliğini geliştirmesine yarayacaktır. Hu ilk resmi ziyaretlerini Haziran 2003'te Çin'in komşuları Kazakistan ve Moğolistan'a gerçekleştirmiştir.⁷³ Bu Çin'in komşularıyla ilişkilerini daha da geliştirme niyetinde olduğunu göstermektedir. ŞİÖ iktisadi işbirliği için yeni bir merkez olsa da yakın gelecekte üye ülkeler arasında iktisadi bütünleşme beklemek pek gerçekçi olmayacaktır. Sınır ticaretinin ötesinde yapılacak bazı işbirlikleri üye ülkelerin geri kalmış sınır bölgelerinde yaşayan yerel halk için bir takım iktisadi kazanımları beraberinde getirecektir.

Petrol ve doğal gaz başta olmak üzere enerjinin üretimi ve nakli konusundaki işbirliği, çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir adım

⁷⁰ Witt Raczka, "Xinjiang and its Central Asian Borderlands", *Central Asian Survey*, Cilt 17, Sayı 3, 1998, s. 398.

⁷¹ Magrin, "Shanghai Co-operation and Security in Central Asia", s. 32.

⁷² P. Stobdan, "China's Central Asia Dilemma", *Strategic Analysis*, Haziran 1998, s. 403.

⁷³ Magrin, "Shanghai Co-operation and Security in Central Asia", s. 33.

olacaktır. Çin'in büyüyen ekonomisinin büyük ihtiyaç duyduğu enerji kaynakları konusunda Hazar ve Sibirya'daki kaynakların ŞİÖ bünyesinde değerlendirilmesi, Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasında bu konuda yaşanabilecek çatışmaları dengeleyecektir. Enerji işbirliği konusunda ŞİÖ'nün devreye sokulması Çin-Rus ikili ilişkilerini geliştireceği gibi örgüte de ticari işbirliği zemini yaratacaktır.

Bu konuda ŞİÖ'nün önündeki en çetin sınav Sibirya petrol boru hatları meselesidir. Dolayısıyla 1990'ların başından beri Rusya ile Çin arasında çalışmaları yürütülen Sibirya petrol boru hattı projesi Pekin için hayati bir öneme sahiptir. Bu proje Yeltsin-Jiang ve Putin-Hu dönemlerinde kurulup geliştirilen iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın en somut adımlarından biridir. Boru hattı meselesi bir çok ikili görüşmede ele alınmış ve son olarak Putin-Jiang Aralık 2002 zirvesi ile Putin-Hu Mayıs 2003 zirvesinde masaya yatırılmıştır.

Sibirya petrollerine Japonya'nın da talip olup Moskova nezdinde etkili bir lobi faaliyeti başlatmasıyla boru hatları meselesi birden Pekin ve Tokyo arasında stratejik bir rekabete dönüşmüştür. 3700 km'lik Angarsk-Nakhodka Pasifik boru hattı için Japon Başbakanı Koizumi Junichiro Ocak ve Mayıs 2003'te Rusya'yı iki defa ziyaret etmiştir.⁷⁵ Moskova "stratejik açıdan doğru" (Çin'le birlikte kalmak) ve "ekonomik açıdan iyi" (Japonya'ya yönelmek) seçenekleri arasında sıkışmış kalmıştır. Çin ve Japonya arasındaki stratejik tercih Rusya'da Mart 2004'te yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında kalmış gibi gözükmektedir.

ŞİÖ, Afganistan'ın istikrara kavuşmasına ve uluslararası demokratik denetime destek vererek bu ülkenin radikal akımların etkisinden kurtulmasına katkıda bulunabilir. Afganistan üzerinde çeşitli oranlarda nüfuzu bulunan Rusya, Çin, Özbekistan ve Tacikistan'ın ŞİÖ bünyesinde işbirliğine gitmesi bu ülkenin kaderine yön vermede çok önemli bir araç olacaktır. Taktik açıdan ABD'nin bölgedeki varlığı Afganistan'daki radikal Taliban hareketinden tehdit algılayan Rusya ve Çin için olumlu olmuştur. Bu konuda ABD ile de işbirliğine gidilmesi halinde Orta Asya'nın istikrarına katkı sağlama adına önemli bir adım atılmış olacaktır.

11 Eylül'den sonra ABD'nin stratejik olarak Orta Asya'ya dönmesi ile birlikte ŞİÖ büyük bir darbe yemiştir. Ne Rusya ne de Çin ABD'nin bölgedeki varlığına karşı etkili bir strateji oluşturabilmişlerdir. Ancak yine de Çin ve Rusya'nın ŞİÖ'nün kurumsallaşması yönünde attığı adımlar tek kutuplu bir dünyadan çok kutupluluğa geçişte önemli bir etki yaratacaktır.

⁷⁴ Bin Yu, "China-Russia Relations: The Russian-Chinese Oil Politik", *Comparative Connections*, Cilt 5, No 3, Ekim 2003, (<http://www.csis.org/pacfor/ccejournal.html>), s. 138.

⁷⁵ Peter Rutland, "Distant Neighbors", *Russia and Eurasia Review*, 21 Ocak 2003, s. 9-11.

Hindistan Başbakanı Atal Behari Vajpayee'nin on yıl aradan sonra gerçekleştirilen ilk üst düzey ziyaret olan Haziran 2003'teki Pekin resmi gezisinden sonra, Çin-Hindistan-Rusya üçgeni daha da şekillenmiştir. Putin'in Aralık 2002'de gerçekleştirdiği Pekin ve Yeni Delhi ziyaretleri de düşünülecek olursa, Rusya'nın eski Dışişleri Bakanı Yevgeny Primakov'un ABD'ye karşı Avrasya dengesi oluşturma idealinin canlandığı söylenebilir.⁷⁶ ŞİÖ'nün bu gelişim ve kurumsallaşma hızının da cazibesıyla diğer bölge ülkeleri de üyeliğe sıcak bakmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda Hindistan'ın yanı sıra İran, Pakistan, Moğolistan ve Türkiye ŞİÖ'ye katılma niyetinde olduklarını beyan etmişlerdir.⁷⁷ Bu özellikle örgütün ana kurucusu olan Çin için bir başarı olarak görülebilir.

11 Eylül sonrası BM, NATO ve G-8 gibi örgütlerin de bölünmüşlük ve çaresizlik içine düştükleri göz önünde bulundurulursa, ŞİÖ'nün içinde bulunduğu zor durum çok abartılmamalıdır. ŞİÖ'nün kendi iç etkinliğindeki verimsizlik ve hareketsizlik gibi bünyesel sorunların aşılması halinde, teşkilatın yoluna devam edeceği görülmektedir. Özellikle Çin ve Rusya arasında ortak çıkarlara dayalı uyum ve işbirliği devam ettiği sürece, ŞİÖ de varlığını koruyup geliştirecektir.

⁷⁶ Bin Yu, "China-Russia Relations: Party Time", *Comparative Connections*, Cilt 5, Sayı 2, Temmuz 2003, <http://www.csis.org/pacfor/ccejournal.html>, s. 131.

⁷⁷ *Ibid.*, s.131.